

Максим Яременко

ВИХОВАНЦІ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ: СВІТИЛА ПЕРШОЇ ВЕЛИЧИНИ ТА «ЧЕРВОНІ ЗОРІ»

У статті на основі реєстрів могилянських спудеїв кінця 1730-х — початку 1750-х рр. аналізується, в якій «школі» та з якою успішністю навчалися вихідці із родин духовенства.

Сучасна українська «могилянська» історіографія назагал приділяє увагу лише відомим вихованцям Академії, не беручи до уваги значне число спудеїв, які так і не «залишили сліду» в історії. Це зовсім не означає, що про тих, перших, уже все сказано та відомо навіть на фактографічному рівні. Однак про других не прийнято говорити взагалі. Не ставлячи під сумнів важливість для «історичного процесу» діяльності відомих інтелектуалів, дозволю собі припустити, що на рівні мікросоціуму, скажімо, парафії, священник — вихованець Києво-Могилянської академії відігравав набагато більшу роль, ніж уславлений автор проповідей, керівник духовних місій чи професор теології.

З певною мірою умовності можна твердити, що мінімальну інформацію про світил першої величини, виплечаних у стінах київських «латинських шкіл», сконцентровано в енциклопедичному виданні «Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.» (К., 2001). Натомість, невідомо навіть загального числа їхніх не таких яскравих однокашників, які, вочевидь, становили більшість вихованців, уже не кажучи про відсутність спроб намалювати їх просопографічний портрет, встановити корпоративну ідентичність, шляхи застосування набутих знань тощо. До певної міри такий стан зумовлений відсутністю повних статистичних даних про спудейство, однак це не стосується всіх категорій «могилянців».

Одним із важливих середовищ, що плекалося в академічних стінах, було духовенство. З другої половини XVIII ст. його представники й становили головний контингент спудеїв, а їх навчання було основним завданням Академії, про що неоднозначно свідчать навіть самі вихованці (саме в той час у документах, зокрема й офіційних, зустрічаються іменування Києво-Могилянської академії духовним навчальним закладом). З часом діти церковно- та священнослужителів починають чисельно переважати над світськими однокашниками, а на початку XIX ст. їх було вже понад 80 %. Аналогічний процес відбувається і в Харківському колегіумі¹. І хоча Академія була місцем студій багатьох відомих людей Церкви, але, апріорно, більшість майбутніх священників, які на парафіях забезпечували комунікацію вірних із сакральним, залишаються безіменними. Поза тим, саме

¹ Посохова Л. Історія Харківського колегіуму в контексті становлення системи вищої освіти в Російській імперії // Схід-Захід: історико-культурологічний збірник. — 2005. — Вип. 7: Спеціальне видання: Університети та нації в Російській імперії. — С. 67.

про їх виховання в Київських Атенах можемо говорити, оперуючи повними статистичними даними.

Заведення поіменних відомостей про могилянських вихованців почалося, згідно з синодальним указом від 8 лютого 1737 року. Однак уже через півтора року іншим указом Синоду (від 9 серпня 1738 р.) обумовлювалося, що реєстри спудеїв за формою (ім'я, вік, географічне та родинне походження, «чому обучены», час призначення у «школу» та успішність) слід складати лише стосовно вихідців із родин духовенства, а про «різничинців» подавати тільки інформацію щодо загальної чисельності по курсах². Відтак, повні відомості про вихованців, вихідців з усіх верств населення, були складені лише за два навчальні роки³, а про спудеїв - вихідців із родин церковно- та священнослужителів надалі повідомлялося регулярно.

Оперуючи послідовними річними реєстрами «могилянців», спробую з'ясувати, яку освіту отримували вихідці із родин духовенства (в якій «школі» та з якою успішністю навчалися) і куди йшли після Академії (із 1741/1742 навчального року у відомості про спудеїв була введена графа «Кто, когда и куда выбыл»⁴).

Вирішити перше завдання, здавалось би, доволі просто: достатньо лише внести у таблицю дані про чисельність вихованців кожної «школи» за кілька років. Із хрестоматійних відомостей, що взяті з досліджень XIX — початку XX ст. та продовжують мандрувати з однієї сучасної «монографії» до іншої, знаємо, як в ідеалі мав крокувати спудей сходами ієрархії «шкіл» у першій половині XVIII ст.: по одному року гризти граніт науки у класах від фари до риторики, два роки студіювати філософію та чотири — богослов'я. Відтак, взявши під приціл новачків за якийсь один обраний рік, можна подивитися, яка чисельність спудеїв перейде на наступний рік в іншу «школу», скільки з тих, хто витримав два роки, навчається на третій і т. д. (у таблиці слід рухатися по виділених діагоналях — див. додаток 1). Однак такий спосіб простежити чисельність спудеїв, що «відсіюються» щороку, як виявляється, некоректний. Поіменні реєстри показують, що вихованці

² Петров Н. Списки студентов и профессоров Киевской Академии с 1736—1737 по 1757—1758 год // Труды КДА. — 1914, № 5. — С. 105—108.

³ На сьогодні в українських архівних фондах відома лише одна, і то неповна, відомість про всіх спудеїв за 1737/1738 р.: від частково втраченого реєстру риторів (без кількох осіб) до початківців. Із цим рукописом, а також двома повністю збереженими синодальними екземплярами за цей та попередній навчальні роки працював добрий знавець «могилянських» документів Микола Петров. За логікою сучасного біографа одного з популярних «брендів» Київської академії Григорія Сковороди, філософ саме в цей час мав студіювати в Київських Атенах (у 1734—1741 рр. від фари до риторики). Першопочатково таку думку висловлював і Петров. На відміну від сучасного автора, Микола Іванович працював зі списками спудеїв, серед яких Григорія Савича немає. Однак результат перегляду спудейських реєстрів, оприлюднений у відомому тогочасному журналі «Киевская старина», чомусь залишився поза увагою сучасного «сковородинознавця» (Пор.: Києво-Могилянська академія в іменах, XVII—XVIII ст.: Енцикл. вид. — К., 2001. — С. 488; Петров Н. К биографии украинского философа Григория Савича Сковороды // КС. — 1903, № 4. — С. 10—13).

⁴ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут Рукопису (далі — НБУ ІР). — Ф. 160, спр. 172. — Арк. 75—97.

не перемішувалися плавно шаблями могилянської премудрості, а могли залишатися в одному класі по кілька років, починати навчання не від найнижчого рівня чи перескакувати через «школи», відлучатися з Академії на певний час, а потім повертатися та студіювати заново раніше пройдене чи продовжувати із закінченого курсу. Укладення таблиці запропонованим способом дає, втім, можливість простежити певну закономірність у динаміці чисельності «могилянців» по «школах»: кількість новачків-«аналогістів» на наступний рік, тобто в інфімі, зменшувалася майже вдвічі, потім до риторики число спудеїв поступово зростало, а від риторики до теології знову різко зменшувалося десь у чотири рази (див. додаток 1). Такі коливання ще раз засвідчують, що Київські Атени були не стільки кузницею високочоліх церковних інтелектуалів, скільки місцем навчання юнацтва, вихідців з родин духовенства, яке на могилянському небосхилі формувало «червоні зорі» (ще раз наголошую, мова йде про хоч і важливий, але лише один із академічних сегментів).

Сподівання на те, що відомості про вихованців допоможуть з'ясувати їх подальшу долю та спосіб застосування здобутих знань, виправдовуються лише частково. Як показує інформація реєстру за 1746/1747 навчальний рік, про більшість тих, хто припинили навчання, не знали «куда вибыли» (найчастіше про них писали: «по вакаціях не явились»). Ці дані ставлять ще одне питання: про отримання чи, радше, неотримання ними атестатів та, взагалі, про сфери функціонування цього документа. Більшість із тієї меншості вихованців, що розпрощалася з Академією і про чий наступні життєві шляхи в *Alma Mater* знали, обрали, як і слід було сподіватися, кар'єру на духовній ниві (див. додаток 2). З огляду на процес замикання середовища духовенства, який тривав у XVIII ст., стимулюючись законодавчо, можна припустити, що аналогічно вчинила більшість із тих, які вирішили не продовжувати навчання після вакацій.

Як бачимо на прикладі відомості за 1746/1747 р., навчання залишали вихованці усіх «шкіл». Тут навіть важко говорити про якусь закономірну більш-менш сталу динаміку, допоки не враховувати інформацію за більший проміжок часу, а також співвідношення вибулих до загального числа спудеїв кожної школи. Як правило, відомості, що склалися наприкінці старого або на початку нового року (у грудні—січні), фіксували переважно вибулих перед початком навчання. Вочевидь, переписувалися списки спудеїв за попередній рік, а навпроти відсутніх у відповідній графі робилися необхідні позначки. Тобто, якщо у фіксації «риторів» значиться, що вибуло 22 особи, то це головню ті вихованці, які студіювали поетику, а після вакацій не з'явилися у наступну «школу» або залишили Академію ще раніше — у другій половині попереднього навчального року (із січня до липня). Чисельність вибулих упродовж першої половини нового навчального року дуже незначна.

З'ясувати, до якої «школи» та з якою успішністю навчалися в Київських Атенах, можна й іншим способом — простеживши за кожним «академіком» з року в рік. Для такого експерименту я обрав спудеїв — вихідців із родин священно- та церковнослужителів Гадяцького (1), Київського (1), Лубенського (4), Ніжинського (6), Полтавського (1), Прилуцького (2), слобідського Ахтирського (1) та «полку армійського Псковського» (1)⁵, які почали навчання впродовж вересня—листопада 1738 р. (всього 17 осіб, з них троє вже робили «фальшстарт» восени 1737 р., але, вочевидь, не надто просунулися у гризінні граніту науки). У січні—квітні 1739 р. у «школу» аналогії прибуло ще 24 хлопці⁶, які в експерименті участі не беруть.

Отже, з моїх 17 героїв одному «посередственному» на заваді студій стала смерть: він помер на четвертому році навчання, так і не подужавши граматичних класів. До філософії дійшло лише двоє «надежних» вихованців, які, однак, після одного року навчання в цій «школі» не з'явилися по вакаціях. Троє багатообіцяючих («понятен») із 17 «могилянців» припинили свій зв'язок з Alma Mater, так і не набравшись премудрості: вони навчалися лише один рік. Шестеро випередили їх на один крок — студіювали інфіму. Причини вибуття вищезгаданих дев'ятох учнів у відомостях не зазначені. Йоаким Лучницький, вихованець «школи» граматики, в якій він замість одного провів два роки спочатку зі слабкими, а потім посередніми здібностями, втік наприкінці четвертого року навчання, так і не дочекавшись лічених днів до вакацій. Двоє спудеїв подужали піїтику, після студій якої один не з'явився в Академію, а другий від'їхав зі случьким настоятелем у монастир (очевидно, служителем)⁷. І лише один «надежний» та «ізрядний» вихованець-«вступник» 1738 р. дійшов до теологічних студій. Щоправда, замість чотирирічної богословської програми він навчався лише один рік, а потім не з'явився після вакацій (див. додаток 3).

⁵ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут Рукопису (далі — НБУ ІР). — Ф. 160, спр. 172. — Арк. 28–29 зв.

⁶ Там само. — Арк. 33 зв. — 35 зв.

⁷ Василь Жураковський, про якого йде мова, хоч і не належав до яскравих вихованців київських «латинських шкіл», потрапив до «Києво-Могилянської академії в іменах». Згідно з даними автора коротенької статті про нього, Василь (чернече ім'я — Володимир) деякий час навчався у Віленському єзуїтському колегіумі, а пізніше став ігуменом Пінського монастиря. Автор у бібліографії вказав лише одне джерело інформації — другу частину першого тому «Актів и документов» Миколи Петрова. Перевірка викладеного в енциклопедії з опублікованим в «Актах...» засвідчила, що в останніх немає наведеної вище інформації, а те, що про Василя таки написано — перекручене. Зібрані Петровим матеріали дозволяють послідовно простежити навчання спудея від аналогії до риторики та точно його датувати. Так, у вересні 1738 р. Жураковський студіював фару, через рік — інфіму і т. д. Натомість, вказуючи саме цю книгу як джерело відомостей про «академіка», автор статті у «Києво-Могилянській академії в іменах» пише про навчання Василя у 1738/1739 р. у класі піїтики та, цілком помилково, про осилення ним повного курсу навчання включно з богослов'ям (пор.: Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енцикл. вид. — К., 2001. — С. 210; Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / Со введением и примечаниями Петрова Н. И. — Отделение II (1721–1795 гг.). — К., 1904. — Т. I (1721–1750 гг.) (далі — Акты и документы...). — Ч. 2. — С. 105, 117, 131, 148, 172, 201).

Чим займалися 15 «академіків», подальша доля яких у відомості не зазначена, після студій? Напевно відомо, що один з них — Мойсей Ярошевський — докладав зусилля на духовній ниві, проходячи канцелярську службу в Київській духовній консисторії⁸. Долі решти 14 потребують подальшого дослідження, зокрема, залучення даних про духовенство Київської єпархії. Цілком можливо, що хтось із вибулих спудеїв повторив до певної міри типову долю вихідця з козацької родини Іллі Турчиновського, одного з вихованців початкових київських «шкіл». Ілля після студій у Києві, різних мандрівок та пригод, які мало не коштували йому життя, зокрема, й навчання у єзуїтів в Могилеві, був висвячений на настоятеля церкви у рідній Березані⁶.

Пояснення такого не завше тривалого навчання слід шукати в причинах, що до нього спонукали. У XVIII ст., як і перед тим, ціла низка указів та розпоряджень примушували віддавати у «латинські школи» дітей священно- та церковнослужителів під страхом втрати чадом батьківського місця чи неможливості здобуття іншої парафії. Ще однією з постанов Київського собору 1691 р. священникам наказувалося відправляти своїх синів у київські «школи» на семирічне навчання¹⁰. Про незадовільне дотримання цього положення можна судити з аналогічних указів київських архієреїв, які повторювалися протягом всього XVIII століття. Так, згідно з «універсалом архієрейським» Варлаама (Ванатовича) від 13 листопада 1723 р., біле духовенство було зобов'язане навчати дітей «страха Божия и благочестия... потом грамоте и чтению некосноязычному Священного Писания... при добром воспитании добродетельнаго младенческаго их жития». Після засвоєння цієї науки чад «без умедления» належало відправляти «для научения латинскаго языка и зискания премудрости, еже есть всему благу корень и человеческому житию добрая наставница» під загрозою втрати права наслідування батьківського місця¹¹. Наступник Варлаама, Рафаїл (Заборовський), теж неодноразово звертався, дублюючи відповідні імператорські укази, із тією самою вимогою до духовенства єпархії, погрожуючи жорстоко покарати порушників, накласти грошові штрафи та записати їх дітей у «компут мужицкий» (на останнє духовна влада, звісно ж, самостійних повноважень не мала)¹².

Примус до навчання міг стати причиною появи критично налаштованого до здобуття премудрості контингенту у стінах Київської академії, а відтак — швидкого залишення ним «шкіл». Зокрема, цим можна спробувати пояснити відмову від студій 19-річного Максима Єсманського, 18-річного Леонтія Якубовича або ж 17-річного Матфія Тихоновича: парубки навряд чи комфортно почувалися не лише серед десяти- або тринадцятирічних однокашників, а й з огляду на пер-

⁸ Див. статтю Оксани Прокоп'юк у цьому випуску, табл. 1.

⁹ Ілля Турчиновський. Автобіографія // Українська література XVIII ст. — К., 1983. — С. 572–582.

¹⁰ Чер.Е. И. Киевский собор 1691 года // КЕВ. — 1865, № 8, отд. 2. — С. 319.

¹¹ Акты и документы... К., 1904. — Т. I (1721–1750 гг.) — Ч. I. — С. 68.

¹² Див., наприклад, укази 1733 р. від 10 січня та 15 вересня, 1741 р. від 12 лютого, 1744 р. від 24 березня (Там само. — С. 73–76, 86–88, 91–93).

спективу провести наступні 12 років за наукою. Відсутність гарантії отримати батьківське місце (дяківство) через його виборність могла спонукати до полишення студій Саву Іваницького¹³. До речі, за моїм спостереженням, яке потребує ретельнішого дослідження, саме чисельність вихідців із родин церковнослужителів спадає в міру просування «навчальною програмою».

Примушуючи синів духовенства отримувати освіту у «латинських школах», київські архієреї одночасно розпоряджалися, аби кандидати на священство отримували мінімальні знання, що могло бути додатковим стимулом не перенапружуватися у гризінні граніту науки. В одному з розпоряджень митрополита Рафаїла (Заборовського) від 31 січня 1744 р. йшлося про необхідність вивчення ставлениками букваря¹⁴. За Арсенія (Могилянського) у номінантів на священство перевірялося вміння читати і співати, оскільки мали місце випадки цілковитої неписьменності¹⁵.

Невеликий експеримент із групою могилянських спудей показав, що наші знання про «процес навчання» у Київських Атенах потребують нових досліджень, які не будуть обмежуватися лише констатацією структури «шкіл», їх програми та тривалості навчання. Слід також обов'язково звертати увагу на якість студій. З іншого боку, аналізуючи відомості про вихованців академії зможемо встановити хоча б приблизну чисельність тих, хто долучився до могилянської освіти. Першим кроком на цьому шляху має стати виявлення та публікація цього цінного джерела з академічної історії.

Додатки¹⁶

Додаток 1. Динаміка чисельності спудейства по «школах»

Школа	1740/ 1741	1741/ 1742	1742/ 1743	1744/ 1745	1745/ 1746	1746/ 1747	1747/ 1748	1748/ 1749
Богослов'я	8(20)	6(34)	8(32)	3(24)	17(51)	12(44)	12(47)	8(43)
Філософія	6(38)	18(65)	10(48)	20(56)	35(107)	19(62)	44(134)	25(84)
Риторика	30(120)	24(94)	43(145)	55(208)	53(172)	89(229)	81(232)	108(279)
Піїтика	14(53)	18(72)	27(82)	39(132)	68(151)	52(175)	61(154)	50(155)
Синтаксима	9(53)	21(64)	19(70)	56(138)	45(161)	48(137)	38(145)	33(107)
Граматика	26(68)	26(66)	32(111)	40(121)	39(134)	41(117)	37(120)	49(158)
Інфіма	17(63)	17(81)	55(149)	34(175)	44(150)	42(142)	57(161)	42(130)
Аналогія	42(152)	83(211)	72(185)	91(256)	83(248)	76(227)	45(190)	53(148)

¹³ НБУ ІР. — Ф. 160, спр. 172. — Арк. 28 зв.

¹⁴ Д. В. Киевский митрополит Рафаил Заборовский и его меры к исправлению духовенства // КС. — 1899, № 3. — С. 421–422.

¹⁵ Шпагинский Н., свящ. Киевский митрополит Арсений Могилянский и состояние Киевской митрополии в его правление (1753–1770). — К., 1907. — С. 334–335, 396–398.

¹⁶ Дані для укладення додатку 1 взяті з: НБУ ІР. — Ф. 160, спр. 172. — Арк. 44–340; додатку 2: Там само. — Арк. 245–277 зв.; додатку 3: Там само. — Арк. 21–516. Відомості за 1738–1744 рр. опубліковані (див.: Акты и документы... — Ч. 2. — С. 35–59, 95–106, 107–194, 227–265), однак я користувався оригіналом. З опублікованих залучені лише реєстри за 1739/1740 рр. (С. 107–122), яких не виявлено в рукописі. В додатку 1 у дужках вказана загальна чисельність спудей у «школі».

[illegible]

Слудей/вік на 1738 р.	Школа/успішність														Час та напрямок вибуття
	1738 1739	1739 1740	1740 1741	1741 1742	1742 1743	1744 1745	1745 1746	1746 1747	1747 1748	1748 1749	1749 1750	1750 1751	1751 1752	1752 1756	
Матфей Тихонович, 17	А/«сред- ствен- ний»	І/«мір- ний»	Г-, С-, П-, Р-	Г-, С-, П-										1740 р.	
Мойсей Ярошевський, 13	А/«поня- тен»	Г/«добр»	С/«изряд- ний»	П/«вес- ма поня- тен»	Р/«поня- тен»	«по ваканціям невийсся»	Ф/«наде- жен»	П-, Р-, Ф-, Б-						1746 р. («по ваканціях не явився»)	
Петро Желізняк, 13	А/«поня- тен»	Г/«сред- ний»	С/«добр»	П/«пос- ред- ствен»	Р/«мірний»	І-, Г-С-, П-, Р-, Ф-, Б-	П-, Р-, Ф-, Б-							1743 р.	
Сава Іванницький, 13	А/«поня- тен»	А-, І-, Г-	Г-, С-, П-, Р-	Г-, С-, П-										1739 р.	
Стефан Базилевич, 10	А/«сред- нен»	І/«сред- ний»	І/«сред- ний»	Г/«пос- ред- ствен»	А-, І-, Г-, С-, П-, Р-	С/«добр»	П/«добр»	Р/«добр»	Р/«из- ряден»	Р/«из- ряден»	Ф/«на- дежен»	Ф/«из- ряден»	Б/«из- ряден»	1752 р. («по ваканціях не явився»)	
Стефан Бупкій, 17	А/«сред- ствен- ний»	І/«мір- ний»	Г-, С-, П-, Р-	Г-, С-, П-										1740 р. («по ваканціях не явився»)	

Скорочення, вжиті у додатку: «А» – аналогія, «І» – інфіма, «Г» – граматика, «С» – синтаксима, «П» – постика, «Р» – риторика, «Ф» – філософія, «Б» – богослов'я, «_» – відсутній у списку.

Maksym Yaremenko

**KYIV-MOHYLA ACADEMYS STUDENTS:
THE SIZABLE LUMINARIES AND "RED STARS"**

Duration of the studying and progress in the studies of the persons of clergy origin are analysed in the article. Investigation is based on the information from student's registers of the late of 1730's — early 1750's.

Олена Дзюба

**«ЧЕСТЬ І БЕЗЧЕСТЯ СТУДЕНТСЬКЕ»
У СПРИЙНЯТТІ СТУДЕНТІВ ТА ПРОФЕСОРІВ
КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ КОНФЛІКТІВ 1730–1760-х рр.)**

У статті проаналізовані документи з історії Києво-Могилянської академії середини XVIII ст., які розкривають формування і зміст поняття «честі і безчестя», трактування його студентами та професорами.

Сучасні дослідники розглядають поняття честі людини як явище багатовимірне, що поєднує в собі категорію морально-етичну з соціокультурними постулатами, характерними для певної епохи, оскільки «кожна соціальна система, а в свою чергу і група, стан намагаються творити свій кодекс чесної поведінки»¹. У студентському середовищі Києво-Могилянської академії формувалися свої поняття «честі та безчестя», які, багато в чому не збігаючись із поглядами професорів, ґрунтувалися на розумінні честі як особистої гідності, усвідомленні престижу своєї групи, претензій на повагу з боку представників інших соціумів, а також певності особливих прав, якими користувалося студентство. Сказане, як ми далі побачимо, дозволяє припустити існування такого феномену, як поняття корпоративної студентської честі, свідченням чого є низка епізодів з повсякденного життя Києво-Могилянської академії середини XVIII ст., що будуть проаналізовані в цій статті.

Подібно до європейських вищих навчальних закладів, Академія мала автономію, свідченням чого є право власного присуду та покарання

¹ Дяченко К. А. Честь у життєвому світі людини: філософсько-антропологічний аналіз. Автореф. дис... канд. філософ. наук. — Харків, 2004. — С. 8. Див. також: Довга Л. Уявлення про «честь» у трактаті Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку» // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 5.— К., 2005. — С. 249–259.